

Acknowledgement

નિવેદન

શ્રી અરવિંદ ઘોષ (ઈ.સ. ૧૮૭૨-૧૯૬૦) ની સર્વ-ચિંતક તરીકેની પ્રતિભાનો અને તેમના અદ્યત્ત દર્શનનો ભારતના સ્વાતંત્ર્યોત્તરકાળના જીવન પર એક ગહનાપાત્ર પ્રભાવ પડેલો મેં ઈ શકાય છે. ગુજરાતના સાંસ્કૃતિક જીવન પર આ પ્રભાવ સુસ્પષ્ટ પ્રતીત થાય છે. ગુજરાતી સાહિત્યના ગાંધીયુગીન ઘડતર પરિબળોની સમાંતરે શ્રી અરવિંદ અને રવીન્દ્રનાથ ટાગોરનો પ્રભાવ આપણે મેં ઈ શકીએ છીએ. અંબાલાલ પુરાણી, પૂર્ણલાલ, સુન્દરમ જેવા ગુજરાતના સાહિત્યકારોએ શ્રી અરવિંદ ચરણે પોતાનું સમગ્ર જીવન સમર્પિત કરીને સાહિત્યને અદ્યત્તમનું વાહન બનાવ્યું. એરસું જ નહિ, ગુજરાતના ગહનાપાત્ર સાહિત્યકારો પર શ્રી અરવિંદ દર્શનનો સુસ્પષ્ટ પ્રભાવ મેં વા મળે છે. આમ, જૂજવે રૂપે પ્રગટતા, પ્રપટતા ગુજરાતી સાહિત્યમાં શ્રી અરવિંદ દર્શન પ્રેરિત એક વિશિષ્ટ સાહિત્યધારા પણ પ્રગટી છે. આ ધારાના આપણે જ્યાં છૂટાછવાયા અભ્યાસો જરૂર થયા છે. પરંતુ એમાં હજુ ઘણુંબધું કરવાનું બાકી રહ્યું છે. અદ્યત્તમ અને સાહિત્યના સમન્વય પરલે અભિમુખ અભ્યાસીઓને આવાં અદ્યત્તનો આકર્ષી પણ રહ્યાં છે. એમાંથી પ્રેરણા લઈને શ્રી અરવિંદ વિરચિત 'સાવિત્રી' મહાકાવ્યના ગુજરાતી અનુવાદોના અદ્યત્તનનો પીએચ.ડીની ઉપાધિ નિમિત્તે સંશોધન વિષય તરીકે સ્વીકાર કર્યો. મૂળકૃતિ અને તેના અનુવાદોની સફળતા-નિષ્ફળતાની વિચારણા કરતું આવું તુલનાત્મક અદ્યત્તન અદ્યોપિપર્યંત આપણે જ્યાં થયું નથી. આ દિશામાં પ્રથમ જ વાર મારો આ નમ્ર પ્રયાત્ન છે.

પૂર્વ અને પશ્ચિમના મહાકાવ્યોની પરંપરાના હિત્ક્રમ સમન્વય તેમજ શ્રી અરવિંદ દર્શનના સર્વોત્તમ અધિકાર

લોખે 'સાવિત્રી' વિષ્વસાહિત્યની એક વિસદીલ કલાહતિ બની રહી છે. આવી બહુપરિમાણી મહાકાવ્ય રચનાનો અનુવાદ કરવો એ એક પડકારરૂપ કાર્ય હોવા છતાં એના વિષ્વની અનોક ભાષાઓમાં અનુવાદો થયા છે, આ એક શુભઘટના છે. ગુજરાતીમાં કાળાનુક્રમો યોતાં સુન્દરમ્, અંબાલાલ પુરાણી અને સુન્દરમ્ ના અનુવાદ મુદ્દય છે. અનુવાદના અર્થસંક્રમણ-ગત અને ભાષાકર્મગત પ્રશ્નો સાથે અનુવાદમાં પ્રેરાયેલી ડુદીડુદી સર્જક ચેતનાએ કેવું કામ પાર પાડ્યું છે એનું અદ્યતન કરવાનો પ્રસ્તુત મહાનિબંધનો ઉપક્રમ છે. આ ઉપરાંત શ્રી અરવિંદ દર્શનથી ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્યને શી ઉપલબ્ધિ થઈ છે તેની તપાસ પણ અત્રે કરવામાં આવી છે. આ માટે પ્રસ્તુત મહાનિબંધને ચાર પ્રકરણોમાં વિભાજિત કર્યો છે.

શ્રી અરવિંદ અને 'સાવિત્રી' શીર્ષક ધરાવતા પ્રથમ પ્રકરણમાં શ્રી અરવિંદના બહુપાર્શ્વી વ્યક્તિત્વના મુદ્દયને મહા પાસાંઓનો સંક્ષિપ્ત પરિચય કરાવ્યો છે. સૌપ્રથમ ભારતના સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામમાં શ્રી અરવિંદના વિશિષ્ટ પ્રદાનની વિચારણા કરવામાં આવી છે. શ્રી અરવિંદનું યોગી તરીકેનું અદ્યતન જીવન તો બાહ્ય સપાટી પરથી જોઈ મૂલવી શકાય એમ ન હોવા છતાં શ્રી અરવિંદે પોતાની યોગસાધનાના જે મહત્વનાં સ્થિતિચંત્રોનો નિર્દેશ કર્યો છે તેનો આધારે એમના અદ્યતન પુરુષ તરીકેના વ્યક્તિત્વનો ખ્યાલ આપવામાં આવ્યો છે. ત્યારબાદ શ્રી અરવિંદની બહુમુખી સાહિત્યિક પ્રતિભાનો સંક્ષિપ્તમાં સમીક્ષાત્મક પરિચય આપવામાં આવ્યો છે. આની સાથે 'સાવિત્રી'ના સૂળ-સ્રોત, 'સાવિત્રી'લેખનનું શ્રી અરવિંદનું પ્રયોજન, એની સર્જન-પ્રક્રિયા વગેરેનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે. ત્યારબાદ 'સાવિત્રી'ની સંરચના, વિષયવસ્તુ અને એનાં ભાષાકર્મની તલાવગાહી વિચારણા કરવામાં આવી છે. એ પછી 'સાવિત્રી'ના આદ્યતનિક, સાહિત્યિક મહત્વનો વિચાર કરીને એના મૂલ્યાંકનના સમયક અભિગમ પરંપરે સંકેત કરવામાં આવ્યો છે. અંતે પ્રસ્તુત

હતિના વિદ્યાની વિવિધ ભાષાઓમાં થયેલા અનુવાદોનો નિર્દેશ કરીને ગુજરાતી ભાષામાં અદ્યોપિપર્યંત થયેલા 'સાવિત્રી'ના અનુવાદોના નાના મોટા તમામ પ્રયાત્નોની ચર્ચા કરવામાં આવી છે. તેમજ એ નિમિત્ત ઉપસ્થિત થતા પ્રશ્નોનો પણ નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે.

'સાવિત્રી'નો ગુજરાતી અર્થ અનુવાદ' નામના બીજા પ્રકરણમાં આરંભે કાલ્પહતિના અનુવાદની સમસ્યાઓના પરિપ્રેક્ષ્યમાં પૂર્ણલાલે આપેલા 'સાવિત્રી'ના અનુવાદનું તલાવગાહી અદ્યતન કરવામાં આવ્યું છે. આરંભે પૂર્ણલાલના સાહિત્યિક પ્રદાન અને તેમાંથી અનુવાદક તરીકેના તેમના પાસાંને ધ્યાનમાં રાખીને એમનો પરિચય આપવામાં આવ્યો છે. એ પછી એમના અનુવાદની પ્રથમ અર્થસંક્રમણ અને ત્યારબાદ ભાષાકર્મની દૃષ્ટિએ વિચારણા કરવામાં આવી છે.

'સાવિત્રી'ના ગુજરાતી અર્થ અનુવાદો' નામના ત્રીજા પ્રકરણમાં અનુક્રમે અંબાલાલ પુરાહી, સુન્દરમ્, ચંદ્રવદન મહેતા અને જતીન્દ્ર આચાર્યએ 'સાવિત્રી'ના કરેલા અર્થ અનુવાદોની વિચારણા કરવામાં આવી છે. એ માટે પ્રસ્તુત પ્રકરણને ચાર પેટાવિભાગોમાં વહેંચ્યું છે. આરંભે પ્રત્યેક અનુવાદકના સાહિત્યિક પ્રદાન અને અનુવાદક તરીકેના તેમના કાર્ય પરાવે સંકેત કરવામાં આવ્યો છે. એ પછી પ્રત્યેક અનુવાદનું અર્થસંક્રમણ અને ભાષાકર્મની દૃષ્ટિએ અદ્યતન કરવામાં આવ્યું છે.

'ઉપસંહાર' નામના ચોથા અને અંતિમ પ્રકરણમાં 'સાવિત્રી'ના અનુવાદના પ્રમુખ પ્રયાત્નોમાં મૂળ હતિના ભાવને અનુવાદમાં પ્રગટાવવાની અનુવાદકને મળેલી સર્જનતા અને અનૂદિત હતિની પ્રાસાદિકતાનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. ત્યારબાદ 'સાવિત્રી'ની અનુવાદ પ્રવૃત્તિના અદ્યતનના સંઘર્ષ પ્રયાત્નોમાં સૂક્ષ્મ અદ્યતનના નિષ્કર્ષો રજૂ કરવામાં આવ્યા છે. આ ૪ પ્રકરણમાં 'સાવિત્રી'ના અનુવાદો અને સ્ત્રી અરવિંદ - દર્શનના ગુજરાતના સૌન્દર્યનિષ્ઠ પ્રવર્તન પર પડેલા પ્રભાવની વિચારણા

કરવામાં આવી છે.

પ્રસ્તુત સંશોધનકાર્ય મારા માટે એક જીવનસાધના બની રહ્યું છે. એને સાધનાના એક ભાગરૂપે જ સ્વીકાર્યું છે. એટલે સાધનામાં જે સ્પૃહા, સૂદૃઢતા, આંતર બાહ્ય અવરોધો આવી શકે એ તમામ પ્રાપ્ત થયા છે. એ બધામાં શ્રદ્ધાપૂર્વક મંડવા રહેવાથી પાર પણ હિતરાયું છે. માટે એનાથી મારો શ્રદ્ધા દૃઢ થઈ છે, સમજ સૂદૃઢ થઈ છે અને આ નવી દિશાનો શોષ જીવન સમર્પવાની પ્રેરણા પણ પ્રાપ્ત થઈ છે. પાંચ-સાઠપાંચ વર્ષના આ પરિશ્રમના સમાપન પ્રસંગે એક શિખર આરોહણનો ભાવ થાય છે. આ શિખર પરથી વધારે ઊંચા, વધારે દુષ્કર શિખરો દૃષ્ટિગોચર થઈ રહ્યાં છે. એ મને આમંત્રી રહ્યાં છે.

મારા આટલા ને આવા આરોહણમાં અનેક સ્વર્ણનો માર્ગદર્શક, સાહાયક બની રહ્યા છે. એમના વગર આ કાર્ય આજે આ રીતે સાકાર થયું હોત કે કેમ એ એક સંવાલ છે. નીચે દર્શાવેલા સ્વર્ણનોને અત્રે ખાસ ભાવપૂર્વક સ્મરું છું :

- * આ વિદ્યાભ્યાસના પ્રેરક, માર્ગદર્શક : ડૉ. સુભાષ દવે.
- * આરંભથી આજપર્યંત આ શોધકાર્યમાં સતત મારી સાથે રહેનાર મારા પરિવારજનો : પિતા : રમણલાલ પાંડત, માતા : પદ્માબહેન ; પત્ની જયના, પુત્રી પ્રિયા અને મહાનિર્બંધ માટે કાગળો હપ્તલબ્ધ કરી આપનાર : બનેવી : વિજય પંડ્યા.
- * પોંડિચેરી શ્રી અરવિંદ આશ્રમના સર્વપ્રી સરલા શર્મા, ફલાબહેન, સુરેન્દ્રભાઈ,
- * સરદાર પટેલ યુનિવર્સિટીના કુલપતિ ડૉ. દિલાવરસિંહ મોદે ; સ.પ. યુનિ.ના ગુજરાતી અનુસ્નાતક વિભાગના મારા સાથી અધ્યાપક મિત્રો પ્રોફેસર જયંત ગાડીત, ડૉ. મહિલાલ હ. પટેલ, તેમજ અનુસ્નાતક સંસ્કૃત વિભાગના અધ્યક્ષ અને પ્રોફેસર ભક્તિનાથ શુક્લ,
- * શ્રી અરવિંદ પરિવારના સભ્યો : જતીન્દ્ર આચાર્ય (દિમતનગર), નટુભાઈ પંચાલ (વિદ્યાનગર) તેમજ

બાબુભાઈ પટેલ (વડોદરા)

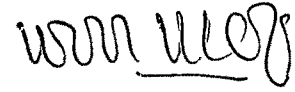
- * 'સાવિત્રી' માં પ્રયોજાયેલા ખ્રિસ્તી ધર્મના સંદર્ભોને સ્પષ્ટ કરનારા : ફાધર ઈસુદાસ કવેલી (ગામડી, આર્હાદ)
- * શ્રી અરવિંદ સાધના કેન્દ્ર વલ્લભ વિદ્યાનગર અને સરદાર પટેલ યુનિવર્સિટીના પ્રસ્તકાલયો.
- * ઝેરોફી, પ્રિન્ટિંગ અને બાઈન્ડિંગ આદિ કાર્ય સાથે સંકળાયેલા મિત્રો..

મારી સાધનામાં પ્રત્યક્ષ, પરોક્ષ રૂપે સહાયત્વ પનાર આ અને આશિવાયની પણ તમામ વ્યક્તિઓ પ્રત્યે મારી કૃતજ્ઞતા વ્યક્ત કરું છું.

આ મહાનિબંધ પરિફોલક કાર્યાલયે યુનિવર્સિટીને સુપ્રત કરું છું.

૨૯ સપ્ટે. ૯૫.

વડોદરા.

(પરમ પાઠક)